

הרב גבי קדוש

את העני עמך לשנת מעשר עני

שנת תשפ"ה, השנה השלישית לשמיטה, היא שנת מעשר עני. ישתבח הבורא שזיכנו במצוותיו להרבות צדקה וחסד שעליהם בנוי העולם, שנאמר "עולם חסד יבנה". וקרובים הם העניים לריבונו של עולם, כדברי ה"מדרש רבה" על הכתוב "את העני עמך"²:

לא עמך הוא העני אלא עמי הוא וכן אמר דוד (תהלים יח) 'כי אתה עם עני תושיע', אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם מדת בשר ודם מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני אינו מודה בו, רואה קרובו נטמן מפניו שהוא מתבייש להשיח עמו לפי שהוא עני... ואם היה עשיר הכל נדבקים בו ואוהבים אותו שנאמר (משלי יד) 'ואוהבי עשיר רבים', אבל הקב"ה אינו כן מי הם עמו העניים רואה לעני ונדבק בו... דכתיב ואל זה אביט אל עני וגו' וכן משה אומר לישראל (דברים ו) 'לא מרבכם חשק ה' וכתוב 'כי אתם המעט מכל העמים' וכשיתרצה לציון על מי הוא מרחם תחלה על העניים שנאמר (ישעיה יד) 'כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו'³...

מן האמור לעיל, אנו למדים על היחס המיוחד של ריבונו של עולם כלפי העני, אך האם המצאות עניים בעולם הינה מחוייבת המציאות? האם כדי לזכות אותנו ולהרבות חסד בעולם יש הכרח בקיום העוני? האם חייב להיות חלק באוכלוסיה שיהיה עני כדי שקבוצת אנשים אחרת תרבה זכויות? פעמיים בתורה נכתב הציווי על נתינת מעשר עני, אולם בשינוי סגנון:

1. תהלים פט ג.

2. שמות כב כד.

3. שמות רבה פרשה לא פסקה יג.

(1) בפרשת "ראה": "תוציא את כל מעשר תבואתך... והנחת בשעריך. ובא הלוי... והגר והיתום והאלמנה..."⁴.

(2) בפרשת "כי תבוא": "ונתת ללוי, לגר, ליתום ולאלמנה"⁵.

הגמרא⁶ למדה מהשוני שבין שני הפסוקים כי בראשון מדובר במעשר עני שאדם מחלק בשדהו, על כן נאמר "והנחת", ובשני מדובר במעשר עני שאדם מחלק בתוך ביתו, לכן נאמר "ונתת".

המעשר אינו שייך לבעל היבול והוא מחוייב להשאירו בשדה, כי הוא שייך לעני. אם עני לא בא לשדה אז יכול בעל היבול לקחת את המעשר לביתו ולתת אותו לעניים. מעשר העני אינו דומה לתרומה ולמעשר הלוי, אשר מקבליהם נוטלים אותם בזכות "חלף עבודתם אשר הם עובדים את אוהל מועד"⁷. מעשר העני ניתן לעני בלא שום תמורה מהעני, כשאר מתנות עניים, ולכן התורה ציוותה אותם בלשון עזיבה "לעני ולגר תעזוב אותם"⁸.

כדי שנוכל לעמוד על משמעות נתינת מעשר עני, נעיין בדיון המרתק שבין רבי עקיבא לבין טורנוספרופוס הרשע⁹:

תניא היה רבי מאיר אומר יש לו לבעל הדין להשיבך ולומר לך: אם א-להיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסן? אמור לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. וזו שאלה שאל טורנוספרופוס הרשע את ר"ע: אם א-להיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? א"ל כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. א"ל אדרבה זו שמחייבתן לגיהנם? אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית

4. דברים יד כח.

5. דברים כו יב.

6. חולין קלא ע"ב.

7. במדבר יח כא.

8. ויקרא יט י.

9. בבא בתרא י ע"א.

האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרוין עבדים שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים'.

אמר לו ר"ע אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנן קרוין בנים דכתיב 'בנים אתם לה' אלהיכם'.

נראה כי השוני בין שני המשלים, הראשון של טורנוסרופוס הרשע והשני של רבי עקיבא, נעוץ בהבדל שבין נקודת המוצא המיוחדת של תורת ישראל בנוגע לצדקה וחסד לבין הגישה של אומות העולם בעניין זה. לפי הגישה המקובלת בקרב האומות, השתדלות האדם לפרנסתו ומידת הצלחתו בפועל הם דברים טבעיים ומובנים מאליהם. הואיל והמלך גזר לא להאכיל את העבד, אין לפעול בניגוד לגזירה ולכן מי שינסה להאכיל את העבד בניגוד לרצון המלך, עובר על דבר המלך. לעומת זאת, התפיסה ביהדות שונה לחלוטין. ודאי ריבנו של עולם הוא אשר טבע באנושות את מציאות העוני, אך הוא גם נתן לנו את הכוח והיכולת לשנות את גזירותיו – על ידי מידת החסד ומעשי הצדקה יש בכוחנו לשנות את רצון המלך. לכן, רבי עקיבא מאיר במשלו כי הקשר שלנו עם ריבנו של עולם דומה לקשר של אב ובן. על אף רצונו של האב לעמוד על דעתו, כביכול, בתוך תוכו הוא יודע שיש אפשרות של "נצחוני בני"¹⁰ ורצונו ישתנה, כדברי המדרש: "אין לך שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו עושין צדקה"¹¹.

יחד עם זאת, יש מבט מעמיק ומקיף יותר על מצוות הצדקה.

10. בבא מציעא נט ע"ב.

11. שמות רבא פרשה מא פסקה א.

בהמשך דברי הגמרא שהוזכרה לעיל, הביאו חז"ל מדרש נוסף:

תניא רבי יהושע בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כעובד ע"ז כתיב הכא השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכתוב התם יצאו אנשים בני בליעל מקרבך.

מדברים אלו, אנו למדים כי הקב"ה חפץ להרבות צדקה וחסד בעולם ואלו לאדם לחשוב כי על ידי נתינת הצדקה לעני הוא - כביכול - משנה סדרי בראשית. להיפך, חז"ל מגלים לנו במדרש זה כי אדם שמעלים עיניו מן הצדקה הוא כעובד עבודה זרה, כיוון שהוא מחשיב את הטבע כגורם המנהל ומנהיג את העולם. הואיל והוא שוכח כי ריבונו עולם ברא את כוחות הטבע ושולט בהם, הוא נחשב כעובד עבודה זרה.

דבר זה למדים גם מדברי "בית הלוי" בדרשות¹², בפירוש הפסוק "ולך ה' הצדקה ולנו בושות הפנים"¹³ שנאמר על מצות נתינת צדקה:

ונאמר דביאור הפסוק כך הוא, דבמסכת בבא בתרא (דף י א) איתא אמר רבי יוחנן מה דכתיב מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז) אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כביכול עבד לזה כו'. דמפרש להפסוק דהחונן את הדל, זה הנתינה שהוא נותן לעני, הוא הלואה לו יתברך ולא להעני. וכן אמר במדרש (ויקרא לד ב) מלוה ה' חונן דל אמר הקב"ה עלי היה לפרנסו ובא זה ופירנסו כו'. וזהו שאמר הכתוב, לך ה' הצדקה, דהצדקה שאנו נותנים אין עושין בו שום טובה להעני, ולא להעני נותנים רק לו כביכול, א"כ הרי צריך לצרף לזה מחשבה טובה וכמו בכל המצות, וא"כ לנו בושות הפנים אם אין עושין אותו במחשבה טובה וכהוגן.

12. שו"ת בית הלוי חלק א דרוש א.

13. דניאל ט ז.

למדנו מדברי בית הלוי, שהצדקה אינה מופנית כלפי העני אלא כלפי הקב"ה. על ידי נתינת הצדקה משלים האדם את הבריאה במעלת החסד והטוב שבעולם ומחבר את ישראל לאביהם שבשמים.

מכל האמור לעיל, אפשר להבין את המשך הדיון בין טורנוסרופוס לרבי עקיבא:

אמר לו אתם קרוים בנים וקרוין עבדים: בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין בנים ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום אתם קרוין עבדים, ועכשיו אין אתם עושין רצונו של מקום. אמר לו הרי הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית אימתי עניים מרודים תביא בית האידנא וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך.

לדעת טורנוסרופוס, כשישראל עושים רצונו של מקום אזי הם נחשבים כבנים ולכן יכולים לקיים גם את מצוות הצדקה, אך רבי עקיבא טען שנתנית הצדקה היא בעצמה עשיית רצון הקב"ה ולכן אנו גם עכשיו נקראים בנים.

יהי רצון מלפניך ה' א-להינו שלא "יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר"¹⁴. "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה"¹⁵ ובצדקה נשוב לציון ואזנינו תשמענה קול מבשר ואומר: "אפס כי לא יהיה בך אביון בקרב הארץ"¹⁶

14. תענית כד ע"ב.

15. ישעיהו א כז.

16. דברים טו ד.